

MARCUS AURELIUS

STOICKÝ
CÍSAŘ

Donald J. Robertson

audiolibrix

MARCUS AURELIUS

Stoický císař

Donald J. Robertson

Marcus Aurelius: The Stoic Emperor

© 2024 by Donald J. Robertson

Originally published by Yale University Press

Překlad: Jana Zajícová

Sazba: Magdaléna Šrailová

Obálka: Tereza Švarcová

Jazyková korektura: Hana Cvrčková

Odpovědná redaktorka: Martina Antlová Duchoslavová

Tisk: FINIDR, s.r.o.

Vydalo Nakladatelství Audiolibrix
Makovského 1334/26, Řepy, 163 00 Praha 6
v roce 2026 jako svou 67. publikaci
První vydání

Připomínky: audiolibrix.cz/pripominky
Detail titulu: audiolibrix.cz/marcus-aurelius
Objednávky knih: audiolibrix.cz/objednavky

Při diskusi o knize použijte hashtag #stoickycisar
Kniha je dostupná také jako audiokniha
na audiolibrix.cz/marcus-aurelius

České vydání © Audiolibrix s. r. o. 2026
Všechna práva vyhrazena
audiolibrix.cz/nakladatelstvi

Žádná část této publikace nesmí být kopírována a rozmnožována
za účelem rozšiřování v jakékoli formě či jakýmkoli způsobem
bez písemného souhlasu vydavatele.

ISBN 978-80-88494-93-5 (hardback)

ISBN 978-80-88494-94-2 (epub)

ISBN 978-80-88494-95-9 (pdf)

Pro Poppy, pro historii propojenou s filozofií

Obsah

PROLOG: Pravda v Hovorech k sobě	7
I. KAPITOLA: Caesarova matka	17
II. KAPITOLA: Verissimus jako filozof	27
III. KAPITOLA: Řecká škola	37
IV. KAPITOLA: Hadriánovy vendety	45
V. KAPITOLA: Hadriánova smrt	61
VI. KAPITOLA: Antoninův žák	75
VII. KAPITOLA: Rusticův žák	89
VIII. KAPITOLA: Dva císaři	103
IX. KAPITOLA: Parthská invaze	113
X. KAPITOLA: Válka Lucia Vera	125
XI. KAPITOLA: Parthicus Maximus	133
XII. KAPITOLA: Antoninský mor	147
XIII. KAPITOLA: Válka mnoha národů	155
XIV. KAPITOLA: Germanicus	165
XV. KAPITOLA: Sarmaticus	173
XVI. KAPITOLA: Uzurpátor Cassius	183
XVII. KAPITOLA: Občanská válka	191
XVIII. KAPITOLA: Zapadající slunce	201

EPILOG: Hala mysterií	211
Chronologie	217
Genealogie	227
Poznámky o zdrojích	229
Poznámky	235
Bibliografie	263
Publikace, z nichž se v překladu cituje	273
Poděkování	275
Rejstřík	277

PROLOG

Pravda v Hovorech k sobě

Marcus Aurelius neměl srdce z kamene. Když mu řekli, že jeden z jeho nejoblíbenějších učitelů zemřel, rozrušilo ho to a po tvářích mu začaly stékat slzy – a dost možná se na znamení smutku začal bít do hrudi a škubat si oděv. Jeho sluhové se báli, že tento veřejný výlev niterných emocí zanechá na pověsti mladého caesara šrámy, a tak k němu přiskočili a snažili se mu v tom zabránit. Císař Antoninus Pius, jeho adoptivní otec a přemýšlivý, jemný muž, jim pokynul, aby odstoupili. Zašeptal: „Dovolte mu pro jednu být člověkem. Filozofie ani impérium totiž nikoho nezbaví přirozeného citění.“¹

Takové projevy emocí nebyly u Marca ničím výjimečným. Je zaznamenáno, že jako padesátník se římský císař nechal dojmout, když jeden právník ve svém projevu pronesl tato slova: „Požehnání jsou ti, které zabil mor.“² Na sklonku

života se Marcus neubráníl slzám nad dopisem, v němž se dočetl, že katastrofické zemětřesení srovnalo se zemí Smyrnu (současný Ízmir v Turecku). Jeho slzy se vpíjely do pergamenu, když četl: „Je to pustina, kterou se prohání západní vítr.“³ Byl to muž schopný prožívat intenzivní smutek. Možná právě z tohoto důvodu se zavázal k celoživotnímu studiu filozofie: uvědomoval si, že velký vůdce může počítovat žal a vztek, nesmí ale dopustit, aby mu silné emoce zamlžily úsudek.

Ve svých osobních zápiscích, které dnes známe pod názvem *Hovory k sobě*, se Marcus mnohokrát vrací k téže ústřední otázce: Jak zabránit tomu, aby se rozumu zmocnily vášně? Dospěl k závěru, že pokud se zaměříme na to, co je před námi, a pokud se budeme vždy řídit rozumem v duchu statečné pravdivosti v každém slově, dosáhneme životního cíle.⁴ Stránky *Hovorů k sobě* ukazují, jak se jejich autor zas a znovu snaží zachovat si racionální, brutálně upřímný postoj k těm nejnáročnějším životním událostem od osobních tragédií, jako je ztráta milovaného učitele, až po světové katastrofy, jako jsou velké válečné konflikty, které římskou říši sužovaly v časech jeho vlády.

To není intelektuální či akademická filozofie, nýbrž způsob života. Láska k pravdě byla pro Marca téměř náboženstvím. Domníval se, že božská podstata vesmíru a všeho, co existuje, je synonymem pradávne bohyně Alethei, jejíž jméno znamená „pravda“.⁵ Lidé, kteří lžou jiným či sobě, se prohřešují *bezbožností*, jelikož se dostali do střetu s božskou podstatou. Filozof, který žije v souladu s pravdou, se naproti tomu stává knězem a služebníkem bohů.⁶

Římský císař vskutku zastával úřad *pontifika maxima* neboli nejvyššího kněze starověkého římského náboženství. Marcus nepochybně vnímal svůj závazek k filozofické pravdě jako nedílnou součást naplňování svých náboženských povinností, a to jak v osobní rovině, tak coby hlava státu.

Navíc studoval *lidskou* podstatu, a proto se jeho cesta za pravdou dotýkala i životů jiných lidí, a dokonce ho přiměla experimentovat s psaním životopisů. Jako mladík se od svého učitele rétoriky snažil pochopit metody, kterými lze vystavět pojednání o historii.⁷ Vedle svých vlastních pamětí začal pracovat na díle zvaném *Činy starých Řeků a Římanů*, ale oba tyto záměry nakonec zavrhl.⁸ Studovat charakter ostatních pro něj byla příležitost k zamyšlení, jak píše v *Hovorech k sobě*: „Zvykej si pozorně sledovat, co říkají jiní, a v maximální možné míře se vciťuj do duše mluvícího.“⁹

V Marcových textech snad můžeme vystopovat důkazy o tom, jak se měnila jeho osobnost. Živé, veselé dopisy jeho mládí se zaměřují na studium rétoriky a na každodenní záležitosti – nudy a bolesti, rodinné prázdniny, sváry mezi přáteli. Je těžké najít zde společné prvky s autorem, z jehož pera o desítky let později vyšly *Hovory k sobě*, psané oficiálnějším, přemýšlivějším tónem. (To se ale do jisté míry dá čekat, jelikož *Hovory k sobě* jsou jiným typem literatury.) Podobnou transformaci lze možná vysledovat na různých sochách, které císaře za jeho života zpodobnily. Sochy, které vznikly, když byl na vrcholu sil, ukazují, jak se mu klene obočí, jako by s přísnou logikou zvažoval nějaký problém. Na jiných sochách nás upoutají oči zasněně hledící vzhůru, jako kdyby Marcus zrovna přemýšlel o nebi.¹⁰

Sochy ztvárňující panovníka ke sklonku života ho prezentují s pohledem přímo dopředu, a jeho rysy prozrazují pochmurnou rezignaci. Dřívější sochy sedí k aspirujícímu filozofovi, pozdější zase k ostrýlenému veliteli, který si zažil válku a byl svědkem strašlivé morové epidemie.

Máme-li však vstoupit do mysli stoického císaře, musíme pečlivě zvažovat dostupné důkazy o jeho myšlení a činech. Marcus vyznával filozofii života, která se citelně liší od hlavních hodnot libovolné moderní společnosti. Někteří z jeho nedávných životopisců přistupují poněkud pohrdavě ke stoické filozofii, jež v jeho životě hrála tak důležitou roli: „[Stoicismus] bere veškerou radost ze života a těžko si představit pruděnější, nelidštější a obecně odpornější doktrínu,“ nešetří jeden životopisec posměchem, „ale postupně se nám ozřejmí, proč toto učení Marca Aurelia přitahovalo.“¹¹ Tento pohled na stoicismus je karikatura založená na obecně rozšířeném nepochopení a není vůči tomuto filozofickému směru spravedlivá. Stoicismus zažil ve starověkém světě pět staletí rozkvětu a o jeho přínosech a kouzlu hovořila řada jeho zastánců. Dnes máme k dispozici tisícovky psychologických studií, které vědecky potvrzují účinnost moderní kognitivní psychoterapie, jež se původně inspirovala právě u stoiků.¹² Také mnoho moderních čtenářů nachází ve stoicismu filozofii, která od základů mění jejich život a hojí jisté emoce namísto jejich pouhého odbourání.

Pokoušet se o životopis Marca Aurelia bez patřičné pozornosti k vlivu stoicismu by bylo stejně absurdní jako psát o svatém Augustinovi a ignorovat jeho křesťanskou víru. Marcus se oddával procesu morálního i terapeutického

sebezdokonalování. Nemůžeme pochopit jeho charakter, pokud neporozumíme, proč pro něj stoicismus nabyl takového významu a jak formoval jeho činy. V této knize se proto snažím propojit důkazy o císařově nitru neboli o myšlenkách a hodnotách, které prosvítají v jeho soukromých poznámkách a dopisech, s důkazy o jeho chování navenek, tedy o jeho činech, o kterých pojednávají římstí historikové a jiné antické zdroje.

Většina čtenářů se o Marca zajímá kvůli slavné knize, která je mu připisována. *Hovory k sobě* se v žánru klasických děl o sebezdokonalování staly jedním z nejoblíbenějších svazků všech dob. Měly zásadní dopad na nesčetné, velice rozmanité osobnosti v průběhu historie. V moderní době se *Hovory k sobě* začaly těšit uznání v roce 1558, kdy pod názvem *Ta eis heauton (Sobě)* vyšlo první tištěné vydání řeckého rukopisu doprovázené překladem do latiny. V roce 1634 spatřil světlo světa první anglický překlad pod názvem *Marcus Aurelius Antoninus the Roman Emperor, His Meditations Concerning Himself* (Marcus Aurelius Antoninus, římský císař a jeho úvahy o sobě).¹³ Tento název se ujal a nyní je v angličtině běžné odkazovat se na tuto knihu zkrátka jako *Meditations*.

Která hlavní ponaučení si tedy Marcus Aurelius zapsal v *Hovorech k sobě*? Nejdůležitější je život v souladu s přírodou, který stoikové definovali jako hlavní cíl lidstva. Ačkoli Marcus zmiňuje slovo „stoik“ jen jednou, tuto ústřední maximu stoické filozofie cituje často. Vyjadřuje poděkování za to, že mu jeho stoičtí učitelé ve svých každodenních životech poskytli četné příklady toho, co znamená žít v souladu

s přírodou. Připomíná si také, že mu nic nemůže zabránit žít v souladu s přírodou, jak dělali oni, přestože se v praxi často potýká s překážkami.¹⁴

Žít „v souladu s přírodou“ pro stoiky znamená žít *racionálně*, protože *ratio* neboli rozum považovali za nejvyšší lidskou schopnost. Pokud bychom soustavně žili v duchu rozumu, zdokonalili bychom svou povahu a docílili moudrosti. Kdybychom tuto ctnost uplatňovali ve vztazích s ostatními a zacházeli s nimi čestně a férově, zosobňovali bychom *společenskou* ctnost spravedlnosti. Máme-li ale žít ve větším souladu s moudrostí a spravedlností, musíme zvládnout obavy a tužby, které nás vedou na scestí. To vyžaduje odvalu a uměřenost – a rázem jsme u čtyř kardinálních ctností starověkého stoicismu: u moudrosti, spravedlnosti, síly vůle a střídmosti. V tomto smyslu lze stoický životní cíl chápat jako „život v souladu s ctností“, pokud si uvědomíme, že stoikové vnímali veškeré ctnosti jako formy morální moudrosti.

Moudrého člověka sice jen tak nerozhodí nepřízeň osudu, ale na druhou stranu nelze říci, že by byl zcela netečný. Jak jsme viděli, někdy Marca Aurelia přemohly city. Postupně se cvičil v umění zvládat své emoce – místo aby je pouze potlačoval, je raději podroboval rozumovému zkoumání. Stoicismus ho naučil vnější události (tedy události, které jsou mimo jeho bezprostřední kontrolu) vnímat jako druhotné. Osvojil si stav mysli stoiky nazývaný *apatheia*, jakýsi druh psychologické terapie, která má člověka osvobodit od nezdravých vášní. (Ve stoické filozofii znamená *apatheia* svobodu od patologických emocí spíše než to, co si dnes

představujeme pod slovem „apatie“.) Téměř vše, co Marcus říká o filozofii, lze propojit se základním cílem žít v souladu s přírodou a oprostit se od nezdravých emocí. V této knize více než stokrát odkazují na takové citáty z *Hovorů k sobě*, abych zdůraznil vazbu mezi stoickými principy jejich autora a způsobem, jakým v životě skutečně jednal.

Kým však byl Marcus Aurelius jako člověk? Dnes ho mnozí znají tak, jak ho Richard Harris zahrál ve filmu *Gladiator* (česky pod názvem *Gladiátor*), a hrstka lidí si možná vybaví postavu, kterou v *The Fall of the Roman Empire* (česky pod názvem *Pád říše římské*) ztvárnil Alec Guinness, ale tyto filmy se o skutečné historické události opírají jen volně. O životě Marca Aurelia toho shodou okolností víme více než o životě kteréhokoli jiného stoického nebo téměř kterékoli jiného starověkého filozofa. Dochovala se tři hlavní díla o římské historii, která pojednávají o jeho životě a charakteru: *Rómaiké historió* od Cassia Diona, *Sexti Aurelii Victoris Liber de Caesaribus* (česky vyšlo jako *Řím po Marku Aureliovi*) od Herodiana a *Historia Augusta*¹⁵, která je výsledkem práce skupiny autorů. K dispozici máme také sbírku soukromých dopisů, které si císař vyměňoval se svým učitelem rétoriky Marcem Corneliem Frontonem a které nám poskytují jedinečný vhled do Marcova soukromého života coby caesara (jmenovaného následníka trůnu) a později panovníka. (Tyto a další zdroje jsou podrobněji rozvedeny v Poznámkách o zdrojích.)

V těchto zdrojích se setkáváme s barvitými osobnostmi, s jejichž osudy byl příběh Marca Aurelia propleten. V knize, již držíte, se například dostává značné pozornosti

císaři Hadriánovi, protože měl zásadní vliv na výchovu malého Marca. Ten se narodil za Hadriánovy éry a císař jej později adoptoval jako vnuka, a během posledních měsíců svého života ho dokonce nechal přestěhovat do své vily. Hadrián má dnes pověst jednoho z těch lepších císařů, za což částečně vděčí i ceněnému románu *Mémoires d'Hadrien* (česky vyšlo jako *Hadriánovy paměti*) od Marguerite Yourcenar, jak poznamenává jeden z jeho dalších životopisců: „Nepřeháníme, pokud řekneme, že paní Yourcenar na jistou dobu zastínila akademiky. Její Hadrián byl přijat jako věrný obraz skutečného člověka.“¹⁶ Kniha Marguerite Yourcenar, kterou mnozí lidé považují za literární veledílo, čerpá z pečlivého výzkumu. Byla však pojata jako historická fikce a Hadriána vykresluje příznivěji, než opodstatňují historické prameny. Je psána z Hadriánovy perspektivy formou dopisů mladému Marcu Aureliovi, jehož odpovědi nevidíme. Kniha, kterou právě čtete, dává větší prostor chlapcově perspektivě – a Marcus Aurelius nenašel nic pozitivního, co by o Hadriánovi mohl říci.

Těžko si nevšimnout, že Hadriánovo jméno zcela chybí v první knize *Hovorů k sobě*, kde Marcus vyjmenovává šestnáct svých příbuzných a učitelů, jejichž vlastnosti obdivuje nejvíce. Tato kapitola je v jistém smyslu *autobiografie*, ačkoli by ji bylo příhodnější označit za fragment autobiografie, jelikož autor vypráví jen o tom, jak ho určití jednotlivci ovlivnili. Další osoby vynechává, například mnohé kritiky svého vládnutí, kteří stáli proti němu nebo ho časem začali vnímat jako svého nepřítele. Opomíjí také prakticky všechny zásadní události svého života. V této moderní biografii stavím

na těchto fragmentech a jiných zdrojích, abych ukázal, do jaké míry se Marcus v mládí inspiroval svými rodinnými příslušníky a učiteli a jakým způsobem při řešení ohromných výzev, jimž čelil coby císař, čerpal ze stoické filozofie, kterou si od těchto osobností osvojil.

I. KAPITOLA

Caesarova matka

„Zbožnost a laskavost,“ vypisuje ruka chřadnoucího muže vlastnosti, které si vzal od své matky, „a zdržení se špatných skutků, a dokonce i pouhého pomyslení na ně.“¹⁷ Marcu Aureliovi už bylo padesát. Noc pokročila a císaře kvůli mrazivému zimnímu vzduchu v římském táboře Aquincum (soudobá Budapešť) opět sužuje dobře známý dusivý kašel. Jako obvykle se mu nedaří usnout. Kolem *praetoria*, jeho hlavního štábu uprostřed legionářské pevnosti, panuje zlověstné ticho. Pretoriáni z jeho osobní stráže jsou ubytováni v přilehlých kasárnách. Celou říši devastuje strašlivá pandemie, která později dostane název „antoninský mor“ podle antoninské dynastie, k níž Marcus Aurelius patřil. Podél hranice tvořené Dunajem stále zuří první markomanská válka. Armáda je vyčerpaná, jelikož s nepřátelskými kmeny Kvádů a Jazygů na druhém břehu řeky svádí jednu bitvu

po druhé. Uprostřed všech těchto nesnází si císař vede osobní zápisky o uplatňování stoické filozofie. Na chvíli přestává psát a dívá se na dřevěný panel s portrétem své matky Lucilly. Když zvolna přemítá o zásadách, které mu vštěpila o půlstoletí dříve, nemůže se mu do mysli nevkrást tato otázka: „Jak jen se má člověk naučit zakázat si být jen *myšlenku* na špatný skutek?“

Domitii Lucille, která byla známá také jako Domitia Calvilla, se její první dítě, Marcus Annius Verus, budoucí římský císař Marcus Aurelius, narodilo 26. dubna 121. Bratra Marcus neměl a jeho jediná sestra Annia Cornificia Faustina přišla na svět o rok později. Obě děti se narodily do bohaté patricijské rodiny, která měla úzké vazby na tehdejšího císaře Hadriána. Později měl Marcus příležitost studovat u některých předních římských rétorů a filozofů, ale jeho první učitelkou byla samotná Lucilla.

Ti dva k sobě měli opravdu blízko. Dlouho předtím, než Marcus zahájil formální vzdělání, v něm matka zasela semínka náklonnosti k řecké literatuře a filozofii. Naučila ho také, aby věnoval velkou pozornost svým myšlenkám a aby se díval hluboko do svého nitra a zkoumal své pohnutky a hodnoty. Nestačí, když člověk jedná dobře navenek: skutečným životním cílem je být dobrý uvnitř.

„Zahleď se do svého vnitra. Je tam pramen dobra, který bude stále tryskat, dokud se k němu budeš prokopávat.“¹⁸

Důraz, který Lucilla v raném dětství svého syna kladla na morální sebezpytování, přinášel Marcovi ovoce po celý život, zejména ale o několik desítek let později, když začal psát *Hovory k sobě*.

„Maminečko moje,“ oslovuje ji Marcus něžně ve svých dopisech, ale ve skutečnosti se Lucilla jakožto jedna z nejbohatších a nejmocnějších Římanek musela těšit značnému respektu. Po rodičích zdědila rozsáhlá jízoviště a velkou cihelnu na březích Tibery, kde se vyráběly cihly pro výstavbu Kolosea, Pantheonu a Trajánovy tržnice. Archeologové odkryli mnoho cihel, na kterých bylo vyraženo její jméno. Zdá se tedy, že Marcova „maminečka“ patřila k předním magnátům římského stavebního odvětví na počátku 2. století našeho letopočtu. Marcus obdivoval její výjimečnou štedrost (dnes bychom ji označili za filantropku) a později vyjádřil vděčnost za to, že díky ní měl zdroje na výpomoc těm, kterým se nedostávalo peněz nebo potřebovali jinou formu podpory.¹⁹

Marcus vyrůstal v okruhu přátel své matky, kam patřili i někteří přední intelektuálové římského impéria. Lucilla přirozeně tíhla k helénofilii. Její rodina koneckonců odvozovala svůj původ od legendárního krále Lalemnia, který na Salentinském poloostrově v Itálii založil významné město Lupiae (dnešní Lecce), kde se v dávné minulosti usadili řečtí kolonisté. (Tamní region si dodneška uchovává silné kulturní vazby na Řecko.) V Lucilliných žilách proužil římský helénismus a vědělo se o ní, že výjimečně dobře ovládá řečtinu. Schopnost plynule hovořit řecky se dostala do módy o půl století dříve, na sklonku Neronovy vlády, kdy Řím zažil renesanci zájmu o řeckou kulturu. Toto hnutí později vešlo ve známost jako druhá sofistika. Sofisté byli řečtí rétoři, kteří se svými studenty diskutovali o literatuře, ale navíc o sobě tvrdili, že jim udělují morální ponaučení o ctnosti.

Tak vzniklo slovo sofistickovanost, jež popisovalo vlastnost, kterou si rodiče mladých římských aristokratů přáli, aby si jejich synové osvojili od zahraničních intelektuálů. Ačkoli řecky vedle své mateřštiny hovořila většina bohatých Římanů té doby, bylo evidentní, že Lucilla tuto řeč ovládá na vsutku nevšední úrovni. Marcus Cornelius Fronto, přední latinský rétor oné éry, psal v řečtině dopisy adresované „matce caesarově“ a poněkud podlézavě žádal Marca, aby mu jeden z těchto listů opravil: „Troufl jsem si napsat tvé matce dopis v řečtině a přikládám jej k tomuto psaní. Přečti si jej laskavě jako první, jelikož tvá řečtina je svěžejší než ta má, a pokud v něm odhalíš jakýkoli barbarismus, oprav jej a výsledek předej své matce. Nerad bych, aby na mne pohlížela jako na burana.“²⁰

Marcus měl k osobnostem druhé sofistiky blízko prostřednictvím rodiny své matky. Lucius Catilius Severus, její (adoptivní) dědeček z matčiny strany, vojenský veterán a ostřílený římský státník, který se těšil přízni císaře, byl významným podporovatelem sofistů. Catilius si také velmi zakládal na vzdělání svých potomků. Právě díky jeho štedrosti se Marcovi doma dostalo vzdělání od těch nejlepších soukromých učitelů, takže se obešel bez veřejných přednášek.²¹ Nejvýznačnějším představitelem tohoto okruhu byl ctěný řecký rétor Herodes Attikos, který byl vychován v domácnosti Marcova praděda. Lucilla tedy vyrostla v blízkosti přední osobnosti druhé sofistiky, na jejíž počest jiný rétor jednou zvolal: „Ó Herode, my sofisté nevydáme za více než drobnou část tebe!“²² Marcus celoživotně choval verbální zdatnost Heroda Attika i jiných řeckých rétorů

ve velké úctě. Jako aspirující rétor se s nimi nutně musel srovnávat, ale později řekl, že je vděčný za to, že se jimi nenechal uhranout.

Lucilla byla také dobrou přítelkyní Marca Cornelia Frontona, Herodova latinského protějšku. Fronto se ve své korespondenci na Lucillu odkazuje jako na blízkou přítelkyni své mladé ženy Gratie, která evidentně byla Lucillinou chráněnkyní. Obě ženy spolu pravděpodobně četly řeckou literaturu. Skutečnost, že Fronto jakožto jeden z nejuznávanějších pedagogů impéria považoval Marcovu matku za mentorku své manželky, svědčí o Lucillině výjimečnosti. Lucilla ve své domácnosti živila intelektuální atmosféru a podněcovala svého syna – a možná i svou dceru – aby se družili s umělci a mysliteli, kteří budou po zbytek života utvářet jejich charakter.

Marcův stručný náčrt Lucilliny povahy se o tom nezmiňuje, ale jeho matka se vyznačovala ještě další pozoruhodnou ctností: *přirozenou láskou k bližnímu*. Marcus musel souhlasit s Frontonem, který prohlásil, že „ti z nás, které zveme patricii, jsou v tomto ohledu vybavení poněkud nedostatečně“.²³ Může se jevit, že bohatí římsští otrokáři a halasní diváci přihlížející gladiátorským zápasům byli k lidskému utrpení lhostejní. Vždy se však najdou lidé, kteří se od svých současníků liší. Řecké slovo *filostorgia*, které Marcus a Fronto pro tyto lidi používali, normálně znamená vzájemnou náklonnost mezi členy rodiny a je ústředním pojmem stoické etiky. *Filostorgia* se někdy překládá jako „přirozená náklonnost“ či „rodičovská láska“, ale nejlépe si ji můžeme přiblížit pomocí křesťanského konceptu *bratrské lásky*.

Pavel tyto dva výrazy v Novém zákoně propojuje: „Milujte se navzájem bratrskou láskou [*filadelfia*], v úctě dávejte přednost jeden druhému [*filostorgoi*].“²⁴

Stoikové se domnívali, že takovou „přirozenou náklonnost“ by člověk měl pociťovat ke každému, jelikož moudrost nám velí vnímat veškeré racionální bytosti jako své bratry a sestry. Fronto ve svých dopisech několikrát opakuje podobuhodné tvrzení, že latina nemá ekvivalent slova *filostorgia*. Jednoho ze svých přátel například popisuje takto: „Jeho vlastnosti jako nekomplikovanost, zdrženlivost, pravdivost a čest jsou výsostně římské, zatímco vřelost jeho citů asi římská nebude, protože ničeho jsem za svůj život v Římě neviděl méně než lidí, kteří jsou nefalšovaně *filostorgos*. Domnívám se, že příčinou toho, že v našem jazyce dokonce chybí slovo pro tuto ctnost, musí být skutečnost, že se v Římě nikdo nevyznačuje vřelými city.“²⁵ Z Frontonovy korespondence je zřejmé, že Marca a Lucillu považoval za výjimky, za vzácné příklady římských patriciů, kteří byli schopni projevovat přirozenou náklonnost, již mají filozofové v takové úctě. Marcova vřelost a náklonnost k jeho přátelům se jako červená nit vine celou korespondencí s jeho učitelem latiny. Na jednom místě dokonce Frontona chválí a přirovnává jeho výmluvnost k té Lucillině.²⁶ Nechybí moc, abychom i Lucillu mohli považovat za sofistku, ale oproti typickým řeckým rétorům působil její styl stroze a méně afektovaně, a ženy se v té době do veřejných promluv pouštěly zřídka.

Pokud si odmyslíme Frontonovo poněkud nestoudné patolízalství, poskytnou nám jeho dopisy další vodítka

k Lucillinu charakteru a k vlivu, který měla na svého syna. Ctnosti, jimiž byla Marcova matka známá, oslavuje rétor v dopise, který jí zaslal k narozeninám a v němž ji přirovnává k řecké bohyni moudrosti Athéně.²⁷ Vykresluje Lucillu jako ženu, která je známá velkou láskou (neboli přirozenou náklonností) ke svému manželovi a dětem. Dopis naznačuje, že je vnímána jako ctnostná, ale skromná, dobromyslná, přístupná a laskavá. Popisuje ji také jako přímou, čestnou osobu. Svůj text Fronto uzavírá tvrzením, že by z oslavy Lucilliných narozenin vyloučil všechny lidi, kteří „předstírají dobrou vůli“ a jsou „neupřímní“, ty, kteří hrají vše od smíchu až po slzy a kteří, jak pronesl Homérův Achilles, „něco chovají v srdci, ale jejich rty říkají něco jiného“.²⁸ Sám sebe v tomto líčení zjevně neviděl, ale určitě mu připomínalo jiné rétory, se kterými se on nebo Marcus znali. Fronto jistě trval na tom, aby si Marcus narozeninový dopis určený jeho matce přečetl, a tak je pravděpodobné, že se líčení Lucilliny povahy setkal se souhlasem jejího syna. Lucilla se ve Frontonově vysoce spleťtém komplimentu jeví jako žena známá city ke svým blízkým, svou čestností a paradoxně i schopností mluvit přímo.

Marcus si uvědomoval, že tyto charakteristiky jsou občas v rozporu s kulturou druhé sofistiky, která neupřímnost a pochlebování povznesla na formu umění, a Fronto v tomto ohledu patrně nebyl o mnoho lepší než řečtí sofisté. Jeho narozeninový dopis bychom mohli smést ze stolu jako pouhou lichotku, kdyby se v něm neodráželo to, co Marcus sám o své matce svědčil svým *Hororům k sobě*. Fronto měl pravdu: žena, která svému synovi vštěpovala nejen to, aby nečinil zlo,

ale také aby ve svém nitru na špatný skutek vůbec nepomyslel, by nepochybně z duše nenáviděla pokrytce, jaké v Homérově *Iliadě* pranýřuje Achilles.

O Marcově otci toho víme mnohem méně. Jmenoval se po otci Marcus Annius Verus a stejně jako Lucilla se narodil do bohaté, vlivné rodiny senátorů. Jeho rod pocházel z římské provincie Hispania Baetica na jihu dnešního Španělska, kde zbohatl na výrobě olivového oleje. Verova část rodiny o sobě tvrdila, že jejím předkem je druhý římský král Numa Pompilius. Numa byl považován za moudrého, spravedlivého panovníka a připisuje se mu autorství slavnostních rituálů římského náboženství. Populární historka, jejíž autenticitě se lidé pochybovačně smáli už ve starověku, tvrdila, že právě Numa přinesl do Říma učení Pythagora ze Samu, filozofa ze 6. století př. n. l., jehož řečtí následovníci se usídlili kolem jižního výběžku Apeninského poloostrova. Historická pouta rodu Annia Vera s Numou a pythagoreismem jsou nejspíše mýtus, ale samotná jeho existence nám říká něco o charakteru a reputaci této rodiny. Marcus Aurelius byl zatím posledním v řadě aristokratů proslulých svou mírností a ušlechtilostí, kteří měli vazby na starověké náboženství a filozofii.

Taktéž Marcovu otci tekla v žilách troška císařské krve. Byl nejen synovcem Hadriánovy ženy Vibie Sabiny, ale také vzdáleným příbuzným císaře Trajána z matčiny strany. Jeho sestra Faustina (starší) se vdala za senátora, z něhož se později stal císař Antoninus Pius. Marcově tetě tedy bylo souzeno, aby se stala císařovnou neboli augustou. Vzhledem k historii a císařským vazbám jeho rodu se od Marcova otce

muselo očekávat, že dosáhne na nejvyšší občanský úřad, tedy na úřad konzula. Jenže krátce poté, co se ujal funkce prétora, která se v hierarchii nacházela bezprostředně pod pozicí konzula, se jeho kariérní postup nečekaně zastavil. (Nejbližší moderní analogie, která mě napadá, je člověk, který jako by byl předurčen k roli ministerského předsedy, časem dosáhne pozice ministra, ale pak se stane něco, co mu znemožní naplnit svůj kariérní potenciál.)

Někdy po roce 120 n. l., kdy byly Marcovi tři nebo čtyři roky, jeho otec zemřel. Další podrobnosti se nezachovaly a víme jen, že Lucilla jako matka dvou malých dětí pouhých několik let po svatbě ovdověla. Jeden z našich zdrojů tvrdí, že „na počátku svého života“ přijal Marcus jméno Catilia Severa, svého praděda z matčiny strany, což by se dalo vykládat tak, že ho stařec po ztrátě dočasně adoptoval.²⁹ Lucille tehdy ještě nebylo ani dvacet nebo se přes dvacítku přehoupala teprve krátce předtím. Znovu už se neprovdala.

Tato první tragická ztráta utvářela Marcův charakter více než mnohé ostatní, které zažil později. Po zbytek života u něj můžeme pozorovat neustálou interakci mezi přirozenou vnímavostí k zármutku a osvojeným filozofickým postojem ke své smrti a ke smrti jiných lidí. „Lucilla pohřbila Vera,“ píše o své první ztrátě bez obalu, když se za těmito událostmi o půl století později ohlíží.³⁰ A tak to pokračuje, přemítá. Pořád je to stejné – jeden život po druhém. Jeho otec Marcus Annius Verus a všichni ostatní byli pouze „tvory jediného dne“ a brzy pominuli. On, Marcus Aurelius, na ně však stále vzpomínal a oplakával je.

Marcus téměř neměl šanci svého otce poznat. Po zbytek svého života se však před obrazem tohoto muže v souladu s obyčejem modlil u rodinného oltáře (*lararium*) a ctil jeho památku. Vzpomínku na otce si byl nucen sestavit z úlomků svých dětských vzpomínek a z příběhů, které o něm slychal. Marcus se v první řadě domníval, že jeho otec byl příkladem mužnosti a skromnosti.³¹ Později tvrdil, že když slovo „mužný“ (*arrenikos*) definujeme správně, vidíme, že neznamená tvrdost a agresivitu, nýbrž laskavost a přirozenou náklonnost. Myslím, že Marcus si otce pamatoval jako ztělesnění mírného, láskyplného muže, který se vymykal tomu, co bylo zvykem ve zlovolných kruzích elitní římské společnosti. Marcus se obracel od jednoho mužského vzoru ke druhému a touha dostát příkladu svého otce mu dávala zabrat. Jak se neklidným mladým mužům stává, měl i Marcus někdy co dělat, aby zvládl své pocity hněvu.

II. KAPITOLA

Verissimus jako filozof

Jakmile uplynulo formálních devět dní truchlení nad zesnulým manželem, sedla si Marcova matka ke svým malým dětem a vysvětlila jim, že jim služebnictvo zabalí hračky, protože opouštějí svůj milovaný dům na římském pahorku Caelius a stěhují se do nedaleké vily Marcova dědečka z otcovy strany, který se rovněž jmenoval Marcus Annius Verus. „Když mu zemřel otec,“ stojí v *Historia Augusta*, „byl mladý Marcus adoptován a vychován otcem svého otce.“³² Malého aristokrata při pomyslení na nutnost zvykat si na nový život zprvu zachvátila úzkost – později tuto změnu popsal jako svého druhu smrt.³³ Ve svém dědovi však časem poznal dalšího dobrého člověka, nikoli nepodobného otci.

Nejtrvalejší dojem na malého vnuka udělaly „vznešenost charakteru“ tohoto úctyhodného státníka a jeho „svoboda od hněvu“.³⁴ Zdá se, že vyrovnanou laskavost měla rodina

Annia Vera v krvi. Doba, kterou Marcus strávil v této domácnosti, však nebyla zcela poklidná. Jeho dědeček měl blízko k Hadriánovi. Když se tento císař v roce 117 n. l. ujal trůnu, byl Verus jmenován městským prefektem neboli úředníkem odpovědným za chod Říma a tuto pozici pak zastával asi sedm let. Jelikož se Verův odchod z funkce shoduje s dobou, kdy patrně zemřel Marcův otec, je možné, že opustil veřejný úřad, aby se mohl podílet na výchově vnuka.

Císař se často vydával na cesty po provinciích a trávil hodně času mimo Řím. Malý Marcus mu musel poprvé padnout do oka, když byl zrovna ve městě, někdy v letech 125 až 128. Chlapec byl nejen příslušníkem bohaté, vlivné patricijské rodiny a vnukem jednoho z nejzasloužilejších římských státníků, ale také pravnukem císařovy manželky. Marcus se brzy stal dvorním oblíbencem a údajně byl vychován „na Hadriánově klíně“ (nebo na jeho hrudi, latinsky *in gremio*).³⁵

O několik let později se císař rozhodl Marca poctít a přizvat ho do jezdeckého stavu, čímž z něj v jeho šesti letech udělal něco na způsob římského rytíře. Jezdci, jejichž předchůdci byli příslušníci římské kavalerie, představovali v římské společnosti druhý nejvýznamnější společenský stav – hned po senátorech. Marcus tak byl připravován na svou budoucí roli v horních patrech římské společnosti. Krátce na to se Hadrián odebral do Athén, ale ještě předtím prozíravě zajistil, aby byl chlapec příští rok zapsán do kněžského řádu známého jako sbor Saliů.

Tajuplné zpěvy a rituály salijských kněží malého Marca fascinovaly. Jeho dědeček na něj musel být pyšný, jelikož

tento kněžský řád odvozuje svůj původ od krále Numy, legendárního předka jejich rodiny. Marcus se připojil k dalším chlapcům, kteří se učili předvádět složité válečné tance spočívající ve výskocích. Jejich slavnostní oděv sestával z bronzových pancířů a vyšíváných tunik a nosili archaické štíty a dýky.³⁶ Pochodně plály a vzduch prostupovala vůně kadidla, když Saliové skákali do vzduchu a v rytmu vojenské hudby hypnoticky bušili do svých štítů. Společně s dalšími kněžími skandoval Marcus záhadné verše *Carmen Saliare*, starobylého zpěvu, jímž členové řádu uctívali Marta Gradiva, boha krácejícího do boje.³⁷

Marcus byl oddaným členem tohoto rituálního bratrstva řadu let a časem se stal jeho vůdcem. Zdá se, že o několik let později z těchto vzpomínek čerpal, když psal *Hovory k sobě*. Někteří lidé se podle jeho slov tanci oddávají tak úplně, že se vyčerpají, a kvůli posedlosti zdokonalením svého umění se dokonce vzdávají jídla a spánku.³⁸ Ve světle toho se tedy Marcus táže, proč je tak obtížné vykazovat stejnou odvahu a disciplínu na cestě za naším svrchovaným dobrem, kterým je morální moudrost.

Jinde Marcus tvrdí, že stoické umění života se více podobá umění zápasníka než umění tanečníka – a sám měl v obou disciplínách bohaté zkušenosti. V životě se podle jeho slov musíme naučit stát pevně jako zápasníci a být připraveni na rány osudu, které mohou být náhlé a nečekané.³⁹ Marcus také přemítá o způsobu, jakým mohou příjemná píseň a tancem pozbytí svého kouzla, pokud melodii hlasu rozložíme na jednotlivé zvuky, a tvrdí, že totéž můžeme udělat s tancem, pokud si jej představíme jako sled jednotlivých pohybů.⁴⁰

To je bystrý psychologický postřeh, který Marcus vztahuje na život obecně, když přemýšlí o náročných situacích, jako by byly rozděleny do drobnějších kousků, které se snadno zvládají a jsou emočně méně drtivé. Takové pasáže jsou typické pro způsob, jakým Marcus používá obrazy ze svých každodenních prožitků při vyjadřování své stoické filozofie života.

Pocty, kterými císař Marca v dětském věku zahrnoval, napovídají, že si v něm již připravoval potenciálního následníka, třebaže souběžně existovali i jiní kandidáti. Hadrián malého Marca evidentně obdivoval; měli toho ostatně dost společného. Rodiny obou z nich pocházely z Andalusie v jižním Španělsku. Oba v útlém věku přišli o otce – Hadriánovi zemřeli oba rodiče, když mu bylo deset. O Hadriánovi se navíc dobře vědělo, že je stejně jako Marcova matka helénofil. Byl prvním římským císařem, který si nechal narůst plnovous, takže na mincích má jeho profil řecké vzezření a naznačuje něco o jeho intelektuálních aspiracích. Marcus, který jako dítě prakticky neopouštěl Řím, možná s výjimkou krátkých prázdnin na italském venkově, musel snít o tom, že císaře někdy doprovodí na jeho cestách do vzdálených Athén.

Hadrián, jemuž v mládí přezdívali „malý Řek“, s nadšením přijal řecké sofistické hnutí. Poblíž římského Kapitolu nechal postavit vzdělávací instituci Athenaeum, pojmenovanou na počest řecké metropole. Císařovým oblíbeným řeckým rétořem byl Favorinus z Arelaty (dnešní Arles ve Francii). Favorinus byl intersexuál – narodil se s mužskými genitáliemi, ale bez varlat, a říká se o něm, že se vyznačoval

směsí mužských a ženských charakteristik. Vyučoval řeckou rétoriku a filozofii akademického skepticismu, která byla odvozena od Platonovy školy a tvrdila, že jistota je nedosažitelná, ačkoli některé myšlenky mohou být pravděpodobnější než jiné. Favorinus byl rovněž přítelem a lektorem dvou mužů, kteří se později stali učiteli Marca Aurelia, konkrétně Heroda Attika a Alexandra Peloplatona.

Hadrián, který sám aspiroval na roli spisovatele a rétora, soupeřil se sofisty o veřejné uznání. „Ačkoli byl velmi zdatný v próze a verších a skvělý ve všech uměních, měl ve zvyku vystavovat učitele těchto disciplín posměchu, pohrdání a ponižování, jako by byl vzdělanější než oni. S týmiž profesory a filozofy často debatoval prostřednictvím pamfletů či básní, v jejichž produkci se obě strany střídaly.“ Při jedné příležitosti trval císař umíněně na tom, že Favorinus používá jisté slovo nesprávně, ačkoli toto užití bylo doloženo u několika renomovaných autorů. Favorinus přiznal chybu, ačkoli věděl, že Hadrián je na omylu. Když ho ostatní kritizovali za to, že ustoupil, dočkali se od sofisty uštěpačné odpovědi: „Radíte mi špatně, přátelé, pokud mi nechcete dovolit, abych za nejučenějšího považoval muže, který má třicet legií.“ Favorinus se s Hadriánem dostával do křížku tak často, že jednou přetekl pohár a rétor byl poslán do vyhnanství – a podle svých slov byl vděčný, že si zachránil holý život.⁴¹ Stejně jako v Andersenových *Císařových nových šatech* mělo jen málo dvořanů odvahu říci Hadriánovi, že se zesměšňuje.

Marcus stejně jako jeho matka preferoval společnost neokázalých lidí, kteří mluví přímo. Když ještě bydlel

v dědově vile, byl v péči opatrovníka a vychovatele (*trofeus*). Soukromá výuka byla součástí základního vzdělání římských chlapců z vyšší třídy a obvykle začínala kolem sedmého roku věku. Marcův učitel byl zřejmě otrok (případně propuštěnec) žijící v domácnosti Annia Vera a možná byl řeckého původu. Je pravděpodobné, že Marcus byl v péči tohoto muže řadu let a že si s ním každý den hrál a učil se pod jeho bedlivým dozorem číst a psát.

Z lidí, o jejichž ctnostech se můžeme dočíst v *Hovorech k sobě*, není tento otrok jako jediný uveden jmenovitě.⁴² Přesto si Marcus dokonce ještě jako císař o čtyři desítky let později připomínal hluboký vliv, který na něj tento muž měl. Naproti tomu Herodes Attikos, nejoslavovanější rétor impéria a rovněž Marcův učitel řečtiny a starý rodinný přítel, se zmínky a poděkování nedočkal. Namísto toho zavaluje autor *Hovorů k sobě* chválou svého bezejmenného učitele z dětství a klade ho na stejnou úroveň jako velké římské státníky a oslavované řecké intelektuály, kteří utvářeli jeho charakter.

Marcův vychovatel ho naučil nenechat se unést, když přihlíží sportovním utkáním, či – jak sám píše – nehorovat pro zápasníky se štítem okrouhlým (Thrákové) ani se štítem podlouhlým (Samnité) a nestranit Zeleným ani Modrým v soubojích vozatajů. Myslím, že Marcus tato slova interpretoval tak, že člověk by měl být v životě nestranný, pokud je to možné, a před zaujatými lidmi je třeba se mít na pozoru. Když jako císař tábořil u hranice tvořené Dunajem, tuto radu z dětství si konečně zapsal. Více než příznivci vozatajských týmů ho však zajímaly válčící kmeny a politické frakce.

Vážení čtenáři, právě jste dočetli ukázkou z knihy Marcus Aurelius: Stoický císař.
Pokud se Vám ukázka líbila, na našem webu si můžete zakoupit celou knihu.